

№5

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo'yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo'rayev Abdug'affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg'ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug'bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Teshayev Zavqiddin Jabbor o'g'li – Qarshi davlat universiteti Turizm va marketing kafedrasida dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Hazratqulov Shahboz Boboqul o'g'li – Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasida dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo'rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o'g'li – mas'ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali
23.11.2022-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №R-566966 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №049864

MUNDARIJA			
1.	Meyliyev Obid Raxmatullaevich	Soliqlarning budget daromadlaridagi ahamiyatini oshirish	7
2.	Мирзаева Матлуба Гайбулла қизи	Тижорат банкларининг капитал базасини мустаҳкамлашнинг методологик ва амалий асосларини такомиллаштириш	14
3.	Жабборов Насриддин Мирзаодилович, Юнусова Шохсанам Муротовна, Бебутова Зулайхо Хамидовна, Сафарова Севара Қахрамон қизи	Тошкент вилояти туристик ҳудудлари имижи модели учун барқарорлик таҳлили	19
4.	Мухамедова Севара Абдуллаевна	Тижорат банкларида кичик бизнес лойиҳаларини кредитлашда банк таваккалчиликларини баҳолаш ва бошқариш тизими	27
5.	Abduqayumov Elyorbek Ulug'bek o'g'li, Yo'ldosheva Oygul Zokir qizi	Janubiy Koreya kinoindustriyasining iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va ta'siri	33
6.	Umarova Shahnoza	Moliyaviy faoliyat bo'yicha baholangan majburiyatlar hisobini takomillashtirish	40
7.	Muydinov Xusniddin Nuriddin o'g'li	Avtomobilsozlik korxonalarining xarajat samaradorligini ekonometrik modellash	46
8.	Akromov Shohrux Shuhrat o'g'li	O'zbekistonda auditorlik faoliyatini tashkil etishning zaruriyati va uning ahamiyati	57
9.	Kurbanbayev Jurabek Eruvbayevich, Akromov Shohrux Shuhrat o'g'li	Auditorlik tekshiruvlarida tashqi tasdiqlardan foydalanish va ichki nazorat tizimining samaradorligini oshirish	66
10.	Абдурахманов Ўрол Наврўз ўғли	Акциядорлик жамиятлари аудитида таҳлилий амалларни қўллашни такомиллаштириш	71
11.	Sayfiddinov Sarvarbek Anvarbek o'g'li	Yoshlar biznes-loyihalarini moliyalashtirishda kredit va investitsiya resurslarining o'rni	80
12.	Shodiyev Yashnarbek Baxriddin o'g'li	Davlat moliyaviy nazoratini modellar va metodologik yondashuvlarini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish	92
13.	Muydinov Baxodirjon Numanovich	Korxonalarda ichki auditni tashkil etish va takomillashtirish	101
14.	Mirzanov Zakir Maratovich	Paxta yetishtirish va qayta ishlash klasterlarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va iqtisodiy yo'qotishlarni kamaytirish	111
15.	Тожибоева Дилором	XXI ахборотлар асри – қарор қабул қилиш жараёнининг мураккаблашуви асри	116
16.	Нурхонов Комилжон Товкараевич	Яшил иқтисодиётга ўтиш йўллари ва устуворликлари	124
17.	Saydullayev Nodirbek Narzullayevich	Inflyatsion targetirlash sharoitida markaziy bank valyuta intervensiyalari strategiyasini takomillashtirish mexanizmlari	132
18.	Хусаинов Равшан Рахимович	Сравнительный анализ налоговых систем зарубежных стран и трансформация их для Узбекистана	143
19.	Maxkamova Nazokat Umarali qizi	O'zbekiston iqtisodiyotida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning o'rni	150
20.	Abduraxmanova Muqaddas Toxtasinovna	Temir yo'l transporti korxonalarining ekologik-iqtisodiy samaradorligini oshirishning innovatsion mexanizmlari	156
21.	Kuliboyev Azamat	Davlat tibbiyot tashkilotlarida buxgalteriya hisobi:	165

	Shonazarovich	nazariya, amaliyot va uslubiyot	
22.	Jaxbarov Jamshidbek Tilavoldi o'g'li	Raqamli texnologiyalar asosida budget tashkilotlarida davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish: Farg'ona viloyati misolida	179
23.	Xasanova Shaxzoda Sarvarq qizi	Avtomatlashtirish davrida ayollarning mehnat bozoridagi transformatsiyasi: global tendensiyalar va O'zbekistonning 2030-yilgacha imkoniyatlari	188
24.	Abdullaeva Nilufar Javdat qizi	Бюджет ташкилотларида узок муддатли активлар билан боғлиқ молиялаштириш манбалари	194
25.	Худойкулова Дилора Дилмуродовна	Обеспечение надежности аудиторских доказательств при аудите долгосрочных активов	200
26.	To'xtayev Umidjon Shuhrat o'g'li	Xususiy tibbiy xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish yo'llari	209
27.	Djumaniyazov Shavkat Raximovich	Yangi O'zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari	216
28.	Siroj Zarina Rustambekovna	O'zbekistonda demografik jarayonlarni statistik prognozlash va monitoring tizimini takomillashtirish	223
29.	To'laev Safarmurod Boymuhammad o'g'li	Korporativ mijozlarga innovatsion bank xizmatlarini rivojlantirishning xorijiy tajribasi	229
30.	Эрдонаев Аликул Халимович	Банк технологиялари ва масофавий банк хизматларининг турларидан фойдаланиш амалиёти	236
31.	Муродов Бобиржон Ҳаётжон ўғли	Иқтисодиётда яширин меҳнат ресурслари айланмаси: иш берувчиларни масъулияти ва норасмий бандликни бартараф этишнинг тизимли ечимлари	247
32.	Abdullayeva Shaxnoza Erkinovna	Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini moliyalashtirish samaradorligini baholash metodologiyasini takomillashtirish	253
33.	Саттаров Тулкин Абдихалилович	Қишлоқ хўжалиги корхоналарини молиявий барқарорлигини баҳолаш моделлари	261
34.	Sanayev Javohir Shavkat o'g'li	Tijorat banklarida mijozning tranzaksion faolligiga asoslangan adaptiv tariflash mexanizmini takomillashtirish	271
35.	Хасанов Сабирджан Садикович, Раимова Мадинабону Сабирджан кизи	Оценка экономической необходимости строительства ветроэнергетических установок в Узбекистане	278
36.	Karimov Shohruh Ahmadullo o'g'li	O'zbekistonda buxgalteriya xizmatlari bozorining institutsional tuzilmasi: auditorlik va soliq maslahatchilari tashkilotlari reestrlari tahlili	286
37.	Karimqulov Jasur Imomboyevich, Hojanov Baxadir Omirbayevich	Bank infratuzilmasi transformatsiyasi samaradorligini integral baholash metodikasini takomillashtirish	292
38.	Kasimova Zilolaxon Botir qizi	O'zbekiston bank tizimining miqdoriy kengayishi va moliyaviy barqarorlik normativlariga rioya etish darajasi: 2017–2025 yillar tahlili	301
39.	Олимова Қизлархон Тўра кизи	Тижорат банкларида муаммоли кредитларни эрта аниқлаш ва мониторинг тизимида мавжуд муаммоларнинг тизимли ечими	308
40.	Xolmurotov Fozil Saribayevich	Hududiy eksportning qo'shilgan qiymati va diversifikatsiya darajasini o'lchash: Xorazm viloyatida export quality index tahlili	314

41.	Jumaniyazov Iskandar Baxodirovich	To'qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini tashkil etish, tannarxni kalkulyatsiya qilish va tahlil etish bo'yicha xorijiy tajriba	327
42.	Vaisov Dilshod Ibodullayevich	Kichik biznes subyektlari moliyaviy raqobatbardoshligini prognozlashning ekonometrik asoslari	333
43.	Kabilova Zebo Babakulovna	Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda mehnat resurslaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari	341
44.	O'lmasxo'jayev Zoirxo'ja Abbos o'g'li	Ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt asosidagi adaptiv modellarning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini baholash	353
45.	Jomolov Muzaffar Mirzoxitovich	Hududlarda investitsiyalar samaradorligini qisqa panel ma'lumotlari asosida o'rta muddatga prognozlash: Toshkent viloyati misolida	358
46.	Akhmedova Shokhistakhon	Ways to improve sustainable financing mechanisms in Uzbekistan: capital needs, pilot instruments and scenario-based projections to 2030	368
47.	Xushvaqov Islombek Muxammadi o'g'li	Moliya bozorida qarz instrumentlari orqali savdolarni moliyalashtirish	381
48.	Qudratova Shaxnoza Shuxrat qizi	Yashash va umumiy ovqatlanish xizmatlari samaradorligini statistik baholash usullari va mezonlari	388
49.	Ziyodullayev Dilshod Sherzodovich, Sharapova Mashxura Azadovna	O'zbekistonda monetar va fiskal siyosatning inflyatsiya va iqtisodiy o'sishga ta'siri	399
50.	Гозиев Рзоиддин Чулпон угли, Ким Дмитрий Игнатьевич	Перестройка кадровой стратегии ритейла в эпоху цифровых технологий	406
51.	Qodirov Humoyun Tolibjon o'g'li	To'qimachilik korxonalarining eksport salohiyatini boshqarishda eksportni diversifikatsiya qilish strategiyasi	413
52.	Abdujaborova Mahmura Toshmuxamadovna	Korxona moliyaviy holatining tizimli tahlili	419
53.	Olimova Maftuna Komil qizi	Raqamli iqtisodiyot sharoitida kadrlar bozori talab va taklifi nomutanosibligini statistik baholash	429
54.	Маматова Эленур Рўзимурод кизи	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш механизмини такомиллаштиришнинг илмий-услубий асослари	441
55.	Xodjaniyazov Shohruh Yuldashevich	Hududiy farovonlik indeksini prognozlash: Holt modeli va qiyosiy ekonometrik baholash	450
56.	Maxmasaidova Muslima Ubaydulla qizi	Ko'p o'zgaruvchili regressiya modeli asosida iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligini excel dasturi yordamida tahlil qilish	458
57.	Юсупов А.Т.	Илмий-технологик ва иктисодий хавфсизлик тизимида олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар аттестацияси хавфсизлиги (методологик, услубий ва амалий жиҳатлари)	470
58.	Shirinov Uchqun Abduxalilovich	Ichki segmentar hisobotning tarkibi, ko'rsatkichlari va shakllarini takomillashtirish	481

ICHKI SEGMENTAR HISOBOTNING TARKIBI, KO‘RSATKICHLARI VA SHAKLLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Shirinov Uchqun Abduxalilovich

*iqtisodiyot fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
E-mail: u_shirinov@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2146-9484*

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda ichki segmentar hisobotning tarkibi, ko‘rsatkichlari va shakllarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Ichki segmentar hisobotni shakllantirishda segment daromadlari, xarajatlari, aktivlari, majburiyatlari, moliyaviy natijalari, pul oqimlari, segmentlararo operatsiyalar hamda moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlarni o‘zaro bog‘liq holda aks ettirish zarurati asoslangan.

Kalit so‘zlar: jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlar, segmentar hisob, ichki segmentar hisobot, operatsion segment, segment daromadi, segment xarajatlari, segment foydasi, segment aktivlari.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРУКТУРЫ, ПОКАЗАТЕЛЕЙ И ФОРМ ВНУТРЕННЕЙ СЕГМЕНТАРНОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Ширинов Учкун Абдухалилович

*доктор философии (PhD) по
экономическим наукам, доцент
Самаркандский институт экономики и сервиса
E-mail: u_shirinov@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2146-9484*

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования структуры, показателей и форм внутренней сегментной отчетности в организациях, работающих в общественных интересах. Формирование внутренней сегментной отчетности основано на необходимости отражения доходов, расходов, активов, обязательств, финансовых результатов, денежных потоков, межсегментных операций, а также финансовых и нефинансовых показателей сегментов во взаимозависимой форме.

Ключевые слова: организации, работающие в общественных интересах, сегментный учет, внутренняя сегментная отчетность, операционный сегмент, доходы сегмента, расходы сегмента, прибыль сегмента, активы сегмента.

IMPROVING THE STRUCTURE, INDICATORS, AND FORMS OF INTERNAL SEGMENT REPORTING

Shirinov Uchqun Abduxalilovich

*Doctor of Philosophy
(PhD) in Economics
Associate Professor
Samarkand Institute
of Economics and Service
E-mail: u_shirinov@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2146-9484*

Abstract. This article examines issues related to improving the composition, indicators, and formats of internal segment reporting in public-interest entities. It substantiates the necessity of

presenting segment revenues, expenses, assets, liabilities, financial results, cash flows, inter-segment transactions, and both financial and non-financial indicators in an interconnected manner when preparing internal segment reports.

Keywords: *public-interest entities, segment accounting, internal segment reporting, operating segment, segment revenue, segment expenses, segment profit, segment assets.*

Kirish

Jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish ko'p jihatdan alohida segmentlar faoliyati to'g'risidagi tezkor, ishonchli va tahliliy axborotlarning mavjudligiga bog'liq. Tashkilotning umumiy moliyaviy hisobot ko'rsatkichlari uning alohida faoliyat yo'nalishlari, hududiy bo'linmalari, mahsulot va xizmatlari bo'yicha erishilgan natijalarni batafsil baholash imkonini bermaydi. Shu sababli ichki segmentar hisobotni tashkilot boshqaruv tizimining muhim axborot manbai sifatida shakllantirish zarur. Ichki segmentar hisobotda segmentlar kesimida daromadlar, xarajatlar, aktivlar, majburiyatlar, moliyaviy natijalar, pul oqimlari, reja va haqiqiy ko'rsatkichlar hamda ular o'rtasidagi chetlanishlarni aks ettirish rahbariyatga har bir segmentning iqtisodiy samaradorligini alohida baholash imkonini beradi. Bunda ichki segmentar hisobotning tarkibi va ko'rsatkichlarini tashkilotning tashkiliy tuzilmasi, faoliyat xususiyati, javobgarlik markazlari hamda boshqaruv ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ichki segmentar hisobotning tarkibi, ko'rsatkichlari va shakllarini takomillashtirishda o'zaro bog'langan hisobot shakllari tizimini yaratish maqsadga muvofiq. Bunday tizimda segmentlar bo'yicha sotish va xizmatlar, xarajatlar, aktiv va majburiyatlar, moliyaviy natijalar, budjet ijrosi, segmentlararo operatsiyalar hamda samaradorlik ko'rsatkichlari alohida shakllarda umumlantirilishi lozim. Ayniqsa, ko'rsatkichlarni “reja – haqiqat – chetlanish – bajarilish darajasi” tamoyili asosida shakllantirish, bevosita ko'rsatkichlarni tegishli segmentga to'g'ridan-to'g'ri biriktirish, bilvosita xarajatlarni iqtisodiy asoslangan taqsimlash bazalari orqali taqsimlash hamda segmentlararo operatsiyalarni alohida identifikatsiya qilish ichki hisobotning tahliliy imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada ichki segmentar hisobot oddiy ma'lumotlarni umumlantiruvchi shakldan segmentlar faoliyatini baholash, chetlanishlarning sabablarini aniqlash, javobgarlik markazlari faoliyatini nazorat qilish va istiqboldagi boshqaruv qarorlarini asoslashga xizmat qiluvchi yaxlit axborot-tahliliy tizimga aylantiriladi.

Adabiyotlar sharhi

Ichki segmentar hisobot tashkilotning alohida faoliyat yo'nalishlari, mahsulotlari, xizmatlari, hududlari va javobgarlik markazlari bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborotni shakllantiruvchi boshqaruv hisobi vositasi hisoblanadi. **R.H. Garrison** segmentar hisobotni boshqaruv qarorlarini axborot bilan ta'minlash nuqtayi nazaridan tadqiq qilib, segment natijalarini baholashda sotishdan tushum, o'zgaruvchan xarajatlar, marjinal daromad, segmentga bevosita tegishli doimiy xarajatlar va segment natijasini alohida aks ettirish zarurligini asoslaydi [1]. Muallifning fikricha, umumiy doimiy xarajatlarni segmentlarga asossiz taqsimlash segment faoliyatining haqiqiy natijasini buzishi mumkin. Shu sababli segment natijasini aniqlashda aynan shu segment faoliyati tufayli yuzaga keladigan va unga bevosita bog'lanadigan xarajatlarni hisobga olish muhimdir. Mazkur yondashuv ichki segmentar hisobot shakllarida daromad va xarajatlarni “bevosita tegishli” hamda “taqsimlanadigan” ko'rsatkichlarga ajratish zarurligini asoslaydi.

E.W. Noreen ichki segmentar hisobotni markazlashmagan boshqaruv tizimi bilan bog'lab, tashkilot faoliyatini alohida segmentlarga ajratish rahbariyatga har bir bo'linmaning tashkilotning umumiy moliyaviy natijasiga qo'shayotgan hissasini aniqlash imkonini berishini ta'kidlaydi [2]. Olim yondashuvida segment daromadi va xarajatlari alohida shakllantirilishi, segmentga bevosita tegishli xarajatlar umumiy xarajatlardan ajratilishi hamda segment marjasi uning uzoq muddatli rentabelligini baholashda qo'llanilishi lozim. Bu esa ichki segmentar hisobotda faqat yakuniy

foйда ko‘rsatkichini emas, balki tushum, o‘zgaruvchan xarajat, marjinal daromad, bevosita doimiy xarajat va segment natijasini bosqichma-bosqich aks ettirish zarurligini ko‘rsatadi [2].

P.C. Brewer segmentlar faoliyatini baholashda moliyaviy natija bilan bir qatorda javobgarlik markazlarining xususiyatlarini hisobga olishga e‘tibor qaratadi [3]. Xarajat, foyda va investitsiya markazlari rahbarlarining vakolatlari bir xil bo‘lmaganligi sababli ularning faoliyatini yagona ko‘rsatkichlar majmuasi asosida baholash maqsadga muvofiq emas. Xususan, investitsiya markazlari faoliyatini baholashda investitsiyalar rentabelligi va qoldiq daromad kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Bundan kelib chiqib, ichki segmentar hisobot shakllarini javobgarlik markazlari xususiyatlariga mos ravishda tabaqalashtirish zarur: xarajat markazida xarajalar va ularning chetlanishi, foyda markazida daromad, xarajat va foyda, investitsiya markazida esa moliyaviy natija bilan birga foydalanilgan aktivlar samaradorligi aks ettirilishi lozim [3].

D. Tamulevičienė javobgarlik markazlari va ichki hisobot o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, tashkilotning boshqaruv tizimida axborotni umumiy korxona darajasida emas, balki alohida javobgarlik markazlari bo‘yicha jamlash va tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi [4]. Muallif javobgarlik markazlarini xarajat, daromad, foyda va investitsiya markazlariga ajratishni hamda ichki hisobot tizimini ushbu markazlarning vazifalari bilan bog‘lashni taklif qiladi. Uning metodikasida tashkiliy tuzilmani tahlil qilish, javobgarlik markazlarini belgilash, ular bo‘yicha ichki hisobotni tashkil etish va faoliyatni baholash tizimini yaratish o‘zaro bog‘liq bosqichlar sifatida qaraladi [4]. Mazkur fikr ichki segmentar hisobot shakllarini tashkilotning tashkiliy tuzilmasi va rahbarlarning mas’uliyat doirasi bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

L. Lindkvist ichki hisobotning mazmunini tashkilot ichidagi boshqaruv munosabatlari nuqtayi nazaridan o‘rganadi [5]. Uning tadqiqotida ichki hisob va hisobot faqat iqtisodiy hisob-kitoblar majmui sifatida emas, balki tashkilotning ierarxik boshqaruv tuzilmasida axborot almashinuvi va nazoratni ta’minlovchi vosita sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari ichki hisobot shakllarini murakkablashtirishning o‘zi boshqaruv samaradorligini kafolatlamasligini, aksincha, axborotning rahbariyat ehtiyojiga mosligi muhim ekanligini ko‘rsatadi [5]. Bu yondashuvdan kelib chiqib, ichki segmentar hisobotda ortiqcha ko‘rsatkichlarni ko‘paytirishdan ko‘ra, segment rahbarining vakolati va qaror qabul qilish ehtiyojiga bevosita xizmat qiladigan ko‘rsatkichlarni shakllantirish maqsadga muvofiq.

C. Gross ichki boshqaruv hisobida shakllantiriladigan segment natijalari va tashqi moliyaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi munosabatni empirik tadqiq etgan [6]. Uning A. Wagenhofer va D. Windisch bilan olib borgan tadqiqoti korxonaning ichki boshqaruv hisobi tizimida qo‘llaniladigan segment foydasi ko‘rsatkichlari resurslarni taqsimlash va investitsiya qarorlarida muhim axborot vazifasini bajarishini ko‘rsatadi. Tadqiqotchilar segment natijalarining boshqaruv qarorlari uchun foydaliligi ichki hisob ko‘rsatkichlarining qanday shakllantirilishiga bog‘liqligini aniqlaganlar [6]. Shu jihatdan ichki segmentar hisobot ko‘rsatkichlari nafaqat nazorat, balki resurslarni segmentlar o‘rtasida oqilona taqsimlash uchun ham xizmat qilishi lozim.

K.H. Gee segment foydasi yoki zararini baholashda ichki boshqaruv tomonidan foydalaniladigan ko‘rsatkichlarning mazmuniga alohida e‘tibor qaratadi [7]. Muallif Z. Wiebe bilan olib borgan tadqiqotida rahbariyatning resurslarni segmentlar o‘rtasida taqsimlashda foydalanadigan foyda yoki zarar ko‘rsatkichi tashqi foydalanuvchilar talqin qiladigan ko‘rsatkich bilan har doim ham bir xil iqtisodiy mazmunga ega bo‘lmashligini ko‘rsatadi. Bu holat ichki segmentar hisobotda har bir ko‘rsatkichning hisoblash tartibi va tarkibini aniq belgilash zarurligini anglatadi [7]. Demak, ichki segmentar hisobotni takomillashtirishda faqat ko‘rsatkichlar ro‘yxatini kengaytirish emas, balki ularning mazmuni, hisoblash usuli va boshqaruv qarorlaridagi vazifasini aniq belgilash muhimdir.

S.M. Bragg segmentar hisobotda segmentga tegishli daromad va xarajatlarni to‘g‘ri shakllantirish, transfert baholari hamda umumiy xarajatlarni taqsimlash usullarining izchilligiga alohida e‘tibor qaratadi [8]. Muallifning fikricha, segmentlar o‘rtasidagi operatsiyalarda foydalaniladigan transfert baholari ichki hisobotda qo‘llaniladigan baholash tamoyillariga mos

bo'lishi, umumxo'jalik xarajatlarini taqsimlash esa segment natijasini sun'iy ravishda o'zgartirish kerak. Shuningdek, segmentlar bo'yicha shakllantirilgan ma'lumotlarni davriy ravishda ichki segment hisobotlari bilan taqqoslash zarurligi ko'rsatiladi [8]. Ushbu yondashuv ichki segmentar hisobot shakllariga segmentlararo operatsiyalar, transfert baholari va taqsimlangan xarajatlar bo'yicha alohida ustunlarni kiritish zarurligini asoslaydi.

O'zbekistonlik tadqiqotchi A.R. Shodiev baliqchilik klasterlarida boshqaruv hisobi va ichki nazorat tizimini o'rganib, faoliyatni alohida operatsion segmentlar bo'yicha aks ettiruvchi segmentar hisobot shaklini taklif etgan [9]. Muallif boshqaruv hisob siyosatini takomillashtirish, segmentlararo operatsiyalar uchun transfert baholaridan foydalanish hamda beshta operatsion segment bo'yicha alohida hisobot shakllantirishni o'zaro bog'liq yo'nalishlar sifatida ko'radi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, segmentar hisobotning boshqaruv hisobi va ichki nazorat tizimi bilan integratsiyalashuvi tashkilot faoliyatining shaffofligi va nazorat qilinishini oshiradi [9]. Mazkur yondashuv O'zbekiston amaliyotida ichki segmentar hisobot shakllarini tarmoq xususiyatidan kelib chiqib ishlab chiqish zarurligini tasdiqlaydi.

O'zbekistonlik olim Y.Y. Eshniyazova boshqaruv hisobotini segmentlar va javobgarlik markazlari kesimida takomillashtirish masalasini tadqiq qilib, ichki boshqaruv segmentatsiyasi bilan 8-son MHXS asosidagi operatsion segmentlar o'rtasida axborot bog'liqligini ta'minlash zarurligini asoslaydi [10]. Muallif mahsulot, xizmat va mijozlar bo'yicha shakllantiriladigan ichki segmentlarni javobgarlik markazlari bilan bog'lash hamda ichki va tashqi segmentar ko'rsatkichlar o'rtasida muvofiqlashtiruvchi mexanizm yaratishni taklif etadi. Bunday yondashuv ichki segmentar hisobot ko'rsatkichlarini tashqi segmentar hisobot uchun boshlang'ich axborot bazasiga aylantirish imkonini beradi [10]. Bu, o'z navbatida, bir xil iqtisodiy hodisa bo'yicha ichki va tashqi hisobotlarda turlicha axborot shakllanishini kamaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlilini umumlashtirish natijasida, mavjud tadqiqotlarda ichki segmentar hisobotning alohida elementlari - segment daromadi, xarajatlari, segment marjasi, javobgarlik markazlari, investitsiya samaradorligi, transfert baholari va segment foydasi yetarlicha yoritilganligi aniqlandi. Biroq jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda ichki segmentar hisobotning **tarkibi, ko'rsatkichlari va o'zaro bog'langan shakllarini yagona tizim sifatida shakllantirish** masalasi to'liq hal etilmagan. Shu sababli ichki segmentar hisobotni **“segment – javobgarlik markazi – reja – haqiqat – chetlanish – bajarilish darajasi – segment natijasi”** bog'liqligida shakllantirish, bevosita va taqsimlanadigan xarajatlarni ajratish, segmentlararo operatsiyalarni alohida ko'rsatish hamda moliyaviy va nomoliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlarini yagona hisobot tizimida umumlashtirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda ichki segmentar hisobotning tarkibi, ko'rsatkichlari va shakllarini takomillashtirish masalalarini o'rganishda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, guruhlash, umumlashtirish va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Segmentlar va javobgarlik markazlari bo'yicha daromadlar, xarajatlar, moliyaviy natijalar hamda reja va haqiqiy ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinib, ichki segmentar hisobot shakllarini takomillashtirish bo'yicha uslubiy yondashuvlar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

Ichki segmentar hisobotning axborot imkoniyatlarini kengaytirish uchun uning tarkibiy qismlari va ko'rsatkichlarini tashkilotning boshqaruv ehtiyojlari bilan uzviy bog'lash zarur. Bunda segment faoliyatini faqat daromad va xarajatlar asosida baholash yetarli bo'lmay, uning aktivlari, majburiyatlari, moliyaviy natijalari, pul oqimlari, investitsiyalari, segmentlararo operatsiyalari, budget ko'rsatkichlari, rentabelligi, tavakkalchiliklari hamda moliyaviy bo'lmagan ko'rsatkichlarini ham yagona axborot tizimida umumlashtirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, segmentlar faoliyatini reja va haqiqiy ko'rsatkichlar asosida taqqoslash, chetlanishlarning sabablarini aniqlash hamda javobgarlik markazlari va segment rahbarlari faoliyatini baholash ichki segmentar hisobotning boshqaruvdagi ahamiyatini oshiradi. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqot

doirasida ichki segmentar hisobotning tarkibiy qismlari, ular bo'yicha shakllantirilishi zarur bo'lgan asosiy ko'rsatkichlar hamda mazkur axborotlarning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati tizimlashtirildi. Taklif etilayotgan tarkib segment faoliyatini “resurslar – daromadlar – xarajatlar – moliyaviy natija – samaradorlik – chetlanish – tavakkalchilik – boshqaruv qarori” ketma-ketligida kompleks baholashga asoslanadi. Quyidagi jadvalda ichki segmentar hisobot tarkibiga kiritilishi taklif etilayotgan asosiy axborot bloklari va ularning boshqaruvdagi vazifalari keltirilgan.

1-jadval.

Ichki segmentar hisobotning tarkibi va asosiy ko'rsatkichlari⁶⁹

№	Ichki segmentar hisobot tarkibiy qismi	Asosiy ko'rsatkichlar	Axborotning boshqaruvdagi ahamiyati
1	Segment to'g'risidagi umumiy ma'lumotlar	Segment nomi, faoliyat turi, hududi, mahsulot yoki xizmat turi, mas'ul rahbar	Segmentning tashkiliy va iqtisodiy chegaralarini belgilaydi
2	Segment daromadlari	Tashqi mijozlardan daromadlar, segmentlararo daromadlar, boshqa operatsion daromadlar	Segmentning daromad yaratish salohiyatini baholash imkonini beradi
3	Segment xarajatlari	Bevosita xarajatlar, bilvosita xarajatlar, o'zgaruvchan va doimiy xarajatlar, taqsimlangan umumiy xarajatlar	Xarajatlarni nazorat qilish va ularni optimallashtirish imkonini beradi
4	Segment moliyaviy natijalari	Yalpi foyda, operatsion foyda, marjinal foyda, segment foydasi yoki zarari	Segment faoliyatining yakuniy iqtisodiy samaradorligini aniqlaydi
5	Segment aktivlari	Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, zaxiralar, debitorlik qarzlari va boshqa segment aktivlari	Segmentga birlashtirilgan iqtisodiy resurslardan foydalanish darajasini baholaydi
6	Segment majburiyatlari	Kreditorlik qarzlari, hisoblangan majburiyatlar va segment faoliyatiga tegishli boshqa majburiyatlar	Segmentning moliyaviy majburiyatlari va moliyalashtirish yukini nazorat qiladi
7	Segmentlararo operatsiyalar	Segmentlararo sotish, xizmatlar, resurslar harakati, ichki hisob-kitoblar	Segmentlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni nazorat qilishga xizmat qiladi
8	Transfert narxlari	Ichki sotish narxi, bozor narxi, tannarxga asoslangan narx, kelishilgan narx	Segmentlar faoliyati natijalarini xolis baholash va ichki manfaatlar muvozanatini ta'minlaydi
9	Byudjet va haqiqiy ko'rsatkichlar	Reja, byudjet, haqiqiy natija, mutlaq va nisbiy chetlanishlar	Rejalashtirilgan va erishilgan natijalarni taqqoslash imkonini beradi
10	Segment rentabelligi	Sotish rentabelligi, aktivlar rentabelligi, investitsiyalar rentabelligi, foyda marjasi	Segment samaradorligini boshqa segmentlar bilan qiyosiy baholashga xizmat qiladi
11	Investitsiyalar va kapital xarajatlar	Kapital qo'yilmalar, yangi loyihalar, asosiy vositalarga investitsiyalar	Segment rivojlanishiga yo'naltirilgan resurslarning samaradorligini baholaydi
12	Pul oqimlari	Operatsion tushumlar va to'lovlar, investitsion pul oqimlari, sof pul oqimi	Segmentning pul mablag'larini yaratish qobiliyatini aniqlaydi
13	Debitorlik va kreditorlik qarzlari	Qarzdorlik summasi, muddati, muddati o'tgan qarzlari, aylanish koeffitsiyenti	Hisob-kitob intizomi va likvidlik holatini nazorat qilish imkonini beradi
14	Nomoliyaviy ko'rsatkichlar	Mijozlar soni, xizmatlar hajmi, mehnat unumdorligi, sifat ko'rsatkichlari, mijozlar qoniqishi	Moliyaviy natijalarga ta'sir qiluvchi operatsion omillarni aniqlaydi
15	Mas'uliyat markazlari faoliyati	Xarajat, daromad, foyda va investitsiya markazlari bo'yicha ko'rsatkichlar	Rahbarlarning javobgarligi va boshqaruv samaradorligini baholaydi
16	Boshqaruv qarorlari uchun tavsiyalar	Muammo, uning sababi, kutilayotgan ta'siri va tavsiya etiladigan chora-tadbirlar	Segment faoliyatini takomillashtirish bo'yicha aniq boshqaruv qarorlarini shakllantiradi

Ichki segmentar hisobotning tarkibi korxona boshqaruv tizimida segmentlar faoliyatini kompleks baholash, nazorat qilish va strategik qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborot

⁶⁹ Muallif ishlanmasi

elementlarining yagona tizimini shakllantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, segmentlar kesimida faqat daromad va xarajatlarni aks ettirish boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun yetarli emas. Shu sababli zamonaviy boshqaruv hisobi konsepsiyasida segment aktivlari, majburiyatlari, transfert narxlar, investitsiyalar, pul oqimlari hamda moliyaviy bo'lmagan samaradorlik ko'rsatkichlarini ham ichki segmentar hisobot tarkibiga kiritish zarur hisoblanadi. Natijada har bir segment korxonaning mustaqil iqtisodiy javobgarlik markazi sifatida baholanadi.

2-jadval.

Sug'urta tashkilotining Bosh byudjeti (biznes-rejasi) ijrosi bo'yicha ichki segmentar hisobot shakli⁷⁰

Nr	Ko'rsatkich	O'lchov	Reja yillik	Reja oylik	Haqiqatda yil boshidan	Haqiqatda shu oyda	Bajarilishi yil, %	Bajarilishi oy, %	Chetlanish yil	Chetlanish oy
I	Sug'urta faoliyati hajmi									
1	Tuzilgan sug'urta shartnomalari soni	dona	950 000	79 167	1 185 000	98 750	124,74	124,74	+235 000	+19 583
2	Sug'urtalangan obyektlar soni	dona	1 150 000	95 833	1 420 000	118 333	123,48	123,48	+270 000	+22 500
3	Sug'urta summasi	mln so'm	70 000 000	5 833 333	85 000 000	7 083 333,33	121,43	121,43	+15 000 000	+1 250 000
4	Hisoblangan sug'urta mukofotlari	mln so'm	930 000	77 500	1 260 000	105 000,00	135,48	135,48	+330 000,00	+27 500,00
5	Kelib tushgan sug'urta mukofotlari	mln so'm	880 000	73 333	1 200 000	100 000,00	136,36	136,36	+320 000,00	+26 666,67
II	Sug'urta xizmatlari daromadlari									
6	Sug'urta xizmatlaridan daromad	mln so'm	430 000	35 833	483 479,36	40 289,95	112,44	112,44	+53 479,36	+4 456,61
7	Qayta sug'urta operatsiyalaridan daromad	mln so'm	792 000	66 000	693 400,00	57 783,33	87,55	87,55	-98 600,00	-8 216,67
8	Investitsiya faoliyatidan daromad	mln so'm	130 000	10 833	153 266,56	12 772,21	117,90	117,90	+23 266,56	+1 938,88
9	Boshqa operatsion daromadlar	mln so'm	12 000,00	1 000,00	14 401,43	1 200,12	120,01	120,01	+2 401,43	+200,12
10	Jami daromadlar	mln so'm	1 364 000	113 666	1 344 547,34	112 045,61	98,57	98,57	-19 452,66	-1 621,05
III	Sug'urta hodisalari va to'lovlari									
11	Ariza qilingan sug'urta hodisalari soni	dona	4 500	375	5 150	429	114,44	114,44	+650	+54
12	Tartibga solingan sug'urta hodisalari soni	dona	4 300	358	4 920	410	114,42	114,42	+620	+52
13	Sug'urta to'lovlari	mln so'm	330 000,00	27 500,00	451 281,62	37 606,80	136,75	136,75	+121 281,62	+10 106,80
14	Qayta sug'urta to'lovchi qoplamalari	mln so'm	90 000,00	7 500,00	106 437,40	8 869,78	118,26	118,26	+16 437,40	+1 369,78
15	Sof sug'urta to'lovlari	mln so'm	240 000	20 000	344 844,21	28 737,02	143,69	143,69	+104 844,21	+8 737,02
IV	Sug'urta faoliyati xarajatlari									
16	Sug'urta shartnomalari bo'yicha xarajat	mln so'm	45 000,00	3 750,00	42 564,79	3 547,07	94,59	94,59	-2 435,21	-202,93
17	Agentlik va vositachilik xarajatlari	mln so'm	60 000,00	5 000,00	99 317,83	8 276,49	165,53	165,53	+39 317,83	+3 276,49
18	Sug'urta hodisalari boshqarish xarajati	mln so'm	15 000,00	1 250,00	18 000,00	1 500,00	120,00	120,00	+3 000,00	+250,00
19	Ma'muriy-boshqaruv xarajatlari	mln so'm	165 000	13 750	190 000,00	15 833,33	115,15	115,15	+25 000,00	+2 083,33
20	Boshqa operatsion xarajatlari	mln so'm	90 000,00	7 500,00	111 577,69	9 298,14	123,98	123,98	+21 577,69	+1 798,14
21	Jami xarajatlari	mln so'm	375 000,00	31 250,00	461 460,31	38 455,03	123,06	123,06	+86 460,31	+7 205,03
V	Qayta sug'urta ko'rsatkichlari									
22	Qayta sug'urta berilgan mukofotlar	mln so'm	370 000,00	30 833,33	439 728,06	36 644,00	118,85	118,85	+69 728,06	+5 810,67
23	Qayta sug'urta qabul qilingan mukofotlar	mln so'm	792 000,00	66 000,00	693 400,00	57 783,33	87,55	87,55	-98 600,00	-8 216,67
24	Qayta sug'urta to'lovchi olinadigan qoplama	mln so'm	90 000,00	7 500,00	106 437,40	8 869,78	118,26	118,26	+16 437,40	+1 369,78
25	Qayta sug'urta faoliyatining moliyaviy natijasi	mln so'm	512 000,00	42 666,67	360 109,35	30 009,11	70,33	70,33	-151 890,65	-12 657,55
VI	Moliyaviy natija va samaradorlik									
26	Segmentning operatsion natijasi	mln so'm	469 000,00	39 083,33	204 952,18	17 079,35	43,70	43,70	-264 047,82	-22 003,99
27	Segment foydasi (zarari)	mln so'm	20 000,00	1 666,67	74 662,14	6 221,85	373,31	373,31	+54 662,14	+4 555,18
28	Zarar ko'rsatkichi	%	27,27	—	28,74	—	105,37	—	+1,46 %	—
29	Xarajatlari ko'rsatkichi	%	42,61	—	38,46	—	90,24	—	-4,16 %	—
30	Kombinatsiyalangan ko'rsatkichi	%	69,89	—	67,19	—	96,14	—	-2,69 %	—
31	Segment rentabelligi	%	1,47	—	5,55	—	378,71	—	+4,09 %	—

Sug'urta tashkilotining **Bosh byudjeti (biznes-rejasi)** o'z mohiyatiga ko'ra kompleks boshqaruv hujjati bo'lib, unda tashkilotning barcha tarkibiy bo'linmalari, hududiy filiallari va sug'urta faoliyati segmentlari bo'yicha rejalashtirilgan asosiy moliyaviy hamda nomoliyaviy ko'rsatkichlar umumlashtiriladi. Bosh byudjet tarkibiga sug'urta xizmatlari daromadlari, sug'urta mukofotlari tushumi, sug'urta to'lovlari, qayta sug'urta operatsiyalari, operatsion va ma'muriy xarajatlari, investitsiya faoliyati natijalari, segmentlar bo'yicha foyda hamda boshqa asosiy ko'rsatkichlarni kiritish maqsadga muvofiq. Bunda umumiy byudjet ko'rsatkichlarini sug'urta turlari va hududiy filiallar kesimida detallashtirish boshqaruvning turli darajalarida javobgarlikni aniq belgilash imkonini beradi.

Mazkur ichki segmentar hisobotni tuzish uchun asos bo'lib sug'urta tashkilotining har bir javobgarlik markazi tomonidan tegishli ko'rsatkichlar bo'yicha shakllantiriladigan birlamchi hujjatlar, hisob registrlari hamda ichki boshqaruv hisobotlari xizmat qiladi. Ushbu ma'lumotlarni umumlashtirish asosida sug'urta tashkiloti rahbariyati alohida sug'urta segmentlari, hududiy filiallar va boshqa javobgarlik markazlari faoliyatiga baho beradi, tasdiqlangan byudjet ko'rsatkichlarining bajarilish darajasini aniqlaydi hamda reja va haqiqiy natijalar o'rtasidagi chetlanishlarning sabablarini tahlil qiladi. Tahlil natijalari asosida tegishli segmentlar faoliyatini takomillashtirish, resurslarni qayta taqsimlash, xarajatlarni maqbullashtirish, sug'urta portfelining samaradorligini oshirish hamda javobgarlik markazlari rahbarlarini rag'batlantirish bo'yicha boshqaruv qarorlari qabul qilinadi.

Sug'urta tashkilotlarida mazkur byudjet tegishli daromad yoki foyda markazlari tarkibiga

⁷⁰ Muallif ishlanmasi

kiruvchi sotuv bo‘linmalari, hududiy filiallar, agentlik tarmoqlari hamda sug‘urta mahsulotlarini realizatsiya qilish uchun mas‘ul boshqa tarkibiy bo‘linmalar tomonidan shakllantiriladi. Sotish byudjetida sug‘urta turlari va segmentlari kesimida tuzilishi rejalashtirilgan sug‘urta shartnomalari soni, hisoblanadigan va kelib tushadigan sug‘urta mukofotlari, sug‘urta xizmatlaridan olinadigan daromadlar, mijozlar soni hamda sotuv faoliyatini tavsiflovchi boshqa asosiy ko‘rsatkichlar belgilanadi.

Sug‘urta xizmatlarini sotish byudjeti ijrosi bo‘yicha ichki segmentar hisobotni yillik, choraklik va oylik biznes-reja ko‘rsatkichlari hamda haqiqatda erishilgan natijalarni aks ettiruvchi hisob registrari va axborot tizimi ma‘lumotlari asosida shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunda hisobot davri davomida sotuv hajmi yuqori bo‘lgan yoki boshqaruv nazorati kuchaytirilishi zarur segmentlarda mazkur hisobotni har o‘n kunlik kesimda ham tuzish mumkin. Hisobotda har bir sug‘urta segmenti bo‘yicha rejalashtirilgan ko‘rsatkich, haqiqiy natija, rejaning bajarilish darajasi, mutlaq va nisbiy chetlanishlar hamda ularning yuzaga kelish sabablari alohida aks ettirilishi lozim.

Shundan kelib chiqib, sug‘urta tashkilotlarida sotish faoliyatini segmentlar kesimida muntazam nazorat qilish, reja ko‘rsatkichlaridan chetlanishlarni o‘z vaqtida aniqlash va tegishli javobgarlik markazlari faoliyatiga obyektiv baho berish maqsadida **“Sug‘urta xizmatlarini sotish byudjeti ijrosi bo‘yicha ichki segmentar hisobot”** shaklini joriy etish taklif etiladi. Mazkur hisobot shakli sug‘urta turlari, hududiy filiallar va sotuv kanallari bo‘yicha natijalarni qiyosiy baholash hamda aniqlangan chetlanishlar yuzasidan tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborot bazasini shakllantiradi.

3-jadval.

**Sug‘urta xizmatlarini sotish byudjeti ijrosi bo‘yicha ichki segmentar hisobot
2025-yil yanvar oyi uchun Segment (filial/sug‘urta turi): Samarqand filiali⁷¹**

(mln so‘m)

Sug‘urta turi (mahsuloti)	Reja: oy boshidan	Reja: shu o‘n kunlikda	Haqiqatda: oy boshidan	Haqiqatda: shu o‘n kunlikda	Reja bajarilishi, %: oy boshidan	Reja bajarilishi, %: o‘n kunlikda	Rejadan chetlanish: oy boshidan	Rejadan chetlanish: o‘n kunlikda
Avtotransport vositalarini sug‘urtalash	19 000,00	6 000,00	24 748,91	8 926,41	130,26	148,77	+5 748,91	+2 926,41
Mol-mulkni sug‘urtalash	15 000,00	5 000,00	19 805,52	6 745,28	132,04	134,91	+4 805,52	+1 745,28
Javobgarlikni sug‘urtalash	9 000,00	3 000,00	11 888,94	4 183,72	132,10	139,46	+2 888,94	+1 183,72
Baxtsiz hodisalardan sug‘urtalash	7 000,00	2 000,00	8 783,54	3 048,16	125,48	152,41	+1 783,54	+1 048,16
Tibbiy sug‘urta	6 000,00	2 000,00	7 318,10	2 513,47	121,97	125,67	+1 318,10	+513,47
Yuklarni sug‘urtalash	8 000,00	3 000,00	10 282,19	3 596,83	128,53	119,89	+2 282,19	+596,83
Qishloq xo‘jaligi risklarini sug‘urtalash	4 000,00	1 000,00	4 388,38	1 492,76	109,71	149,28	+388,38	+492,76
Boshqa sug‘urta xizmatlari	6 000,00	2 000,00	8 544,42	2 826,70	142,41	141,34	+2 544,42	+826,70
Jami	74 000,00	24 000,0	95 760,00	33 333,33	129,41	138,89	+21 760,00	+9 333,33

Jadval ma‘lumotlari sug‘urta kompaniyasida sug‘urta mahsulotlari kesimida mukofot tushumlarining reja ko‘rsatkichlariga nisbatan bajarilishini tezkor baholash imkonini beradi. Hisobot davrida oy boshidan 74 000,00 mln so‘m sug‘urta mukofoti tushumi rejalashtirilgan bo‘lib, haqiqatda 95 760,00 mln so‘m tushum shakllangan. Natijada umumiy reja 129,41 foizga bajarilib, rejaga nisbatan 21 760,00 mln so‘mlik ijobiy chetlanish yuzaga kelgan. Barcha sug‘urta mahsulotlari bo‘yicha reja ko‘rsatkichlarining oshirib bajarilgani kuzatiladi. Mazkur segmentar hisobot shakli sug‘urta mahsulotlarining daromad shakllantirishdagi hissasini aniqlash, reja va haqiqiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi chetlanishlarni tezkor nazorat qilish hamda istiqboldagi boshqaruv qarorlarini asoslash uchun axborot

⁷¹ Muallif ishlanmasi

Xulosa

Tadqiqot natijalari jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda ichki segmentar hisobotni takomillashtirish segmentlar faoliyati to'g'risidagi axborotlarning tezkorligi, ishonchliligi va tahliliy imkoniyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Amaldagi boshqaruv axborotlarini faqat daromad, xarajat va moliyaviy natijalar bilan cheklash segment faoliyatining haqiqiy samaradorligini kompleks baholash imkonini bermaydi. Shu sababli ichki segmentar hisobot tarkibiga aktivlar, majburiyatlar, pul oqimlari, segmentlararo operatsiyalar, budjet va haqiqiy ko'rsatkichlar, rentabellik, investitsiyalar, moliyaviy bo'lmagan ko'rsatkichlar, tavakkalchiliklar va prognoz ma'lumotlarini kiritish zarur.

Birinchidan, ichki segmentar hisobot tarkibini “resurslar – daromadlar – xarajatlar – moliyaviy natija – samaradorlik – chetlanish – tavakkalchilik – boshqaruv qarori” ketma-ketligida shakllantirish va har bir segment bo'yicha moliyaviy hamda moliyaviy bo'lmagan ko'rsatkichlarni yagona hisobot tizimida umumlashtirish taklif etiladi. Bu segment faoliyatini kompleks baholash va muammoli yo'nalishlarni o'z vaqtida aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, ichki segmentar hisobot shakllarida ko'rsatkichlarni “reja – haqiqat – mutlaq chetlanish – nisbiy chetlanish – chetlanish sababi – mas'ul javobgarlik markazi – tavsiya etiladigan chora” ko'rinishida aks ettirish taklif etiladi. Mazkur yondashuv aniqlangan chetlanishlarning sabablarini va ular uchun mas'ul bo'lgan markazlarni belgilash, segment rahbarlari faoliyatini xolis baholash hamda tezkor boshqaruv choralari ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Garrison R. H., Noreen E. W., Brewer P. C. *Managerial Accounting*. — 18th ed. — New York: McGraw Hill, 2024. — Ch. 6: Variable Costing and Segment Reporting: Tools for Management.
2. Noreen E. W., Brewer P. C., Garrison R. H. *Managerial Accounting for Managers*. — 2nd ed. — New York: McGraw-Hill/Irwin, 2011. — Ch. 11: Decentralization and Segment Reporting.
3. Brewer P. C., Garrison R. H., Noreen E. W. *Managerial Accounting*. — New York: McGraw-Hill Education. — Bo'lim: Responsibility Accounting and Segment Reporting.
4. Tamulevičienė D. Responsibility Centres in the System of Controlling // *Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika*. — 2014. — Vol. 15. — P. 126–140. — DOI: 10.15388/batp.2014.15.11.
5. Lindkvist L. Accounting in Hierarchies: A TCA Interpretation of Internal Reporting // *Scandinavian Journal of Management*. — 1993. — Vol. 9, No. 1. — P. 45–66. — DOI: 10.1016/0956-5221(93)90034-P.
6. Gross C., Wagenhofer A., Windisch D. Internal Performance Measures and Earnings Management: Evidence from Segment Earnings // *The Accounting Review*. — 2024. — Vol. 99, No. 1. — P. 259–283. — DOI: 10.2308/TAR-2019-0155.
7. Gee K. H., Wiebe Z. Segment Profit/Loss and the Limitations of a “Management Approach” // *Management Science*. — 2024. — DOI: 10.1287/mnsc.2023.01224.
8. Bragg S. M. Segment Reporting // *Running a Public Company*. — Hoboken: John Wiley & Sons, 2012. — Ch. 21. — DOI: 10.1002/9781119203254.ch21.
9. Shodiev A. R. Priority Directions for Organizing Management Accounting and Internal Control Systems in Fishery Clusters // *Innovation Science and Technology*. — 2026. — Vol. 2, No. 3. — P. 424–428. — DOI: 10.5281/zenodo.21058421.
10. Eshniyazova Y. Y. Improving the Management Reporting Methodology by Segments and Responsibility Centres // *Econoscitech Integration*. — 2026.

